

Sumari

Pròleg 7

Introducció 9

A

11

B

27

C

51

D

69

E

75

F

89

G

93

H

99

I

105

J

111

K

121

L

125

M

129

N

143

O

147

P

159

Q

169

R

179

S

183

T

189

Pròleg

On resideix, l'ànima d'un poble? La pregunta pot semblar retòrica, o fins i tot romàntica, però, malgrat les aparences, no és pas una fotesa. De fet, almenys des de Von Humboldt ençà, ha fet córrer molta tinta. I no és cap secret que molts de nosaltres hi respondríem, gairebé intuïtivament però sense dubtar, que l'ànima d'un poble resideix en la seua llengua.

Anem a pams, que la cosa no és pas tan senzilla. Primer de tot, és clar, cal creure en l'existència de l'ànima. Agafem-ho pel cantó que no crema: "l'ànima" (o l'esperit) no és més que una metàfora del sentiment de col·lectivitat. Si acceptem això, ja hem avançat qui-sap-lo. I convindreu amb mi que la llengua té com a mínim un alt valor simbòlic, identificatiu i solidari, per a la comunitat. És evident, tanmateix i malgrat els abusos que històricament hem fet els catalans de la identificació entre llengua i nació, que no és l'únic d'aquests valors. Altrament no podríem entendre com existeix Suïssa o Bèlgica (o l'Argentina, o els Estats Units...), posem per cas. Però sí que és cert que els catalans no ens distingim sinó accidentalment dels altres pobles que ens envolten, i que allò que ens dona bàsicament la nostra especificitat és el català, malgrat ser una llengua romànica molt semblant a les veïnes. La resta de trets distintius —que sí que n'hi ha— són secundaris o accidentals (jugar a la botifarra, fer l'embotit sense pebre roig o la passió col·lectiva pels rovellons, per exemple, no donarien la talla com a arguments en el moment de justificar l'existència de la nació catalana). És cert que la història i les institucions també tenen un paper aglutinador importantíssim, però de cap manera equiparable al de la llengua.

Posats a un altre nivell, i si la premissa anterior era correcta, la manera particular de parlar cada llengua també és un tret fonamental per a conformar la identitat regional. Ras i curt: no es pot entendre la manera de ser dels pallsos, en tant que catalans, sense tenir en compte la versió específica del seu català: el pallsarès. Al llarg del temps, aquest ja s'ha anat acolorint amb tots els elements històrics, geogràfics, ambientals, demogràfics, etc., que l'han dotat de la seua fesomia peculiar. És segurament per això que la parla aplega en bona mesura tots els elements identitaris. I és per això també que, quan els

parlants senten la seua expressió oral i quotidiana amenaçada, se'ls encenen totes les alarmes i reaccionen amb actituds defensives i conservadores.

Tot i això, el coneixement, la vindicació i el foment del dialecte pallarès que detectem avui en dia no constitueix solament una actitud defensiva, un rampell de romanticisme davant d'allò “que es perd”, davant d'allò que vam ser i ara ja no som. Estem, crec, davant d'un moviment molt més conscient i proactiu: el pallarès ja no és vist, almenys per una part significativa dels seus usuaris, com la varietat afectiva, la llengua vernacle pròpia de la dolça Arcàdia del passat; sinó més aviat com l'instrument (l'*aïna*) més efectiu de potenciació d'una identitat i, alhora, d'integració social. Aquest darrer aspecte és capital en un moment en què bona part de la població del Pallars ja no és d'origen pallarès. Igual que la societat catalana en conjunt aspira que el català siga la llengua que cohesione la seua multiculturalitat, a més petita escala el pallarès aspira també a fer la mateixa funció al Pallars. Com la resta de ciutadans, els catalans de nou encuny han de disposar d'una eina utilitària apta per a tots els usos comunicatius, el català estàndard, però també d'una altra d'afectiva, complementària però alhora tan important com la primera, que els facilite la relació quotidiana com a ciutadans no marcats, com els altres. Si no volem una societat dividida per llengües, tampoc no n'hauríem de voler una on una part disposa de les dues varietats, la general i l'ancestral, mentre que l'altra part només té accés a un català escolar, fred i sense matisos (o a una altra varietat ancestral també, però d'un altre lloc). Aquesta és la clau de volta de la supervivència del pallarès.

L'amic Isaac Beà, doctor en filologia catalana per la Universitat de Lleida, implicat de fa anys en el projecte *Aixalda. Estudi integral del dialecte pallarès*, que he tingut el goig de dirigir, ens ofereix ací una bona guia del que són, com he dit en algun lloc, “les lloses del llosat” (o “les teules del teulat”, o “les llenes del llenat”): el lèxic, la part més volàtil de la parla, però que, alhora, és la que porta associada més càrrega afectiva. Des del seu coneixement del medi lingüístic com a filòleg investigador i, alhora, del medi agrícola i ramader, ara des de la seua condició complementària d'enginyer tècnic agronòmic (caldrà recordar, en ocasió del seu 150è aniversari, que Pompeu Fabra era enginyer?) ens ofereix una guia per a navegar en les suggestives —i potser també una mica perilloses— aigües dels nostres mots.

RAMON SISTAC
Universitat de Lleida
Institut d'Estudis Catalans

Introducció

La història d'aquest llibre es remunta a l'any 2006 amb la creació del projecte *Aixalda*. *Aixalda* era un treball que pretenia recollir un testimoni viu de la parla pallaresa a les acaballes del segle xx. El projecte, dirigit des de la UdL a través del grup de recerca OLLPP (Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu), va aplegar prop de dues-centes entrevistes de pràcticament tots els nuclis de població del Pallars Sobirà. A partir de tot aquest material, diversos investigadors de la Universitat —entre els quals, jo mateix— vam tirar endavant diferents projectes de recerca, com per exemple la tesi doctoral “El parlar del Pallars Sobirà i la Vall Fosca”.

Amb el contingut d'aquesta tesi vaig presentar-me al tercer Premi Internacional de Recerca en Filologia Catalana Joan Solà l'any 2014, en què es guardonava un treball de l'àmbit de la semàntica, la lexicologia i la lexicografia, amb la sort que vaig ser-ne el guanyador. Aquest fet va donar cert ressò al treball, cosa que va induir Ramon Badia a pensar el naixement d'aquest llibre. Jo encara no tenia clara quina era la feina d'un editor en el moment en què en Ramon em va trucar per a fer-me la proposta: un diccionari de pallarès amb els comentaris lingüístics adaptats per al públic en general i que defugís les explicacions científiques, de per si més críptiques. La seua idea inicial era fer-ho amb un estil similar al que va utilitzar Coromines en el Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana: explicar tot el seguit d'històries lingüístiques i personals que hi poguéss haver darrere de cada paraula. Vaig agrair-li l'oferta i sobretot vaig agrair-li el fet que em veiés capaç de fer un treball similar a qualsevol dels de Coromines, però aquella empresa quedava fora del meu abast.

Tanmateix, en el procés de redacció de la meua tesi sempre m'havia rondat una preocupació pel cap: que de totes les entrevistes que teníem, només n'extrèiem el contingut purament lingüístic. La resta de continguts inclosos en les entrevistes, però que no ens servien per als estudis lingüístics, els deixàvem enrere. Així és com no n'aprofitàvem el vessant històric, l'antropològic o l'etnogràfic, que ens permetien en el seu conjunt acabar de fer una exposició molt

més completa del que al cap i a la fi és una cultura, entesa com una manera de veure i de comprendre el món.

Així és com, des de la llavor sembrada per Ramon, li vaig fer una contra-proposta: a partir de les paraules pròpies del dialecte pallarès, dotar-les d'un context que n'expliqués el significat i que, a més a més, recollís els diferents vessants que em feia l'efecte que deixàvem perdre. I això només ho podíem fer d'una manera: reconstruint les mateixes històries que, darrere de les paraules, apareixien a les entrevistes.

Al mateix temps, potser a causa del rigor que exigeix l'adaptació d'aquest tipus de treballs lingüístics, vam deixar clares unes primeres pautes de treball: defugir al màxim la comicitat (la qual cosa no implica renunciar al sentit de l'humor) i buscar sempre la dignificació del dialecte treballant-lo des de postures de respecte. És a partir d'aquest punt on naix el format que dibuixa aquesta obra: una presentació de les paraules que recorda el DIEC, amb explicació, comentari lingüístic, si escau, i seguides d'una adaptació del context en què apareixien a les entrevistes.

El resultat final n'és un diccionari (perquè l'obra no deixa de ser un recull de paraules ordenades alfabèticament i acompanyades de la seua descripció), en el qual hem afegit tota una sèrie de pinzellades en forma de petits relats explicats pels mateixos pallaresos, i que acaben dibuixant el que és la història, la cultura i, sobretot, la llengua, al Pallars.

acabir v. tr. Encabir, amb canvi de prefix *en* > *a*. És més freqüent que les paraules, en pallarès, comencin per *a*, per la qual cosa es tendeix a utilitzar el prefix *a-* en comptes de *en-*. El mot és compartit amb l'occità. Els canvis de prefix són un tipus de variació que no només són corrents en pallarès, sinó que també ho són en tot el nord-occidental: *enganxar* > *aganxar*, *enviar* > *anviar*, etc.

«Aquí, per santa Cicília fèvom festa maior. Al dia vint-i-dos de novembre. Ara ja fa anys, vam deixar de fer-la perquè ere la última i llavons venive tanta gent que no la pudives acabar» (Puiforniu).

acaçar v. tr. Perseguir algú o alguna cosa (generalment persones o animals) amb la intenció d'aconseguir-lo. Prové d'un primitiu *caçar*, al qual s'hi ha afegit el prefix *a-* inicial per analogia amb els altres mots que el tenen o també comencen per aquesta vocal. S'utilitza també amb el sentit d'anar molt buscada una cosa. És un fet habitual en pallarès i també en tot el català el fet d'afegir una *a-* inicial a determinats verbs. L'origen d'aquest fenomen rau en una interpretació errònia de la partició dels mots: a partir dels temps compostos pretèrits s'entén que la vocal del verb *haver* auxiliar forma part del principal: *s'ha rebentat* > *s'arreben-tat* > *arreben-tat*.

«De tant en quant, aguell matalàs s'anave refent, i l'anaven arreclant. Torna'l a desfer, tornar a picar la llana i torna-hu a refer. Si ni faltave, posar-ni, i si no, un atre de nou, posar-hi llana nova, sí. Arroplegàvom llana, els qui tenívom bestiar ja la tenívom a casa, i els que no en teniven, *pues* l'havín de comprar. Llavons nave molt més cara que ara, ara no val res la llana! Antes la llana nave molt acaçada» (Peramea).

afaitar v. tr. Acostumar el bestiar a treballar. A les valls d'Àneu són comunes pronúncies sense la *a* inicial: *faitar*. El mot provindria d'un teòric llatí *AFFACTARE, amb el significat d'*endreçar*: posar en bon ordre, arranjat; es tracta de posar en ordre el bestiar i domesticar-lo perquè faci bé la feina. És freqüent que les llengües fixin les paraules a través dels significats metafòrics. Aquest fet es pot veure d'una manera molt clara a través de les frases si pensem en com han passat del seu significat literal al metafòric: *més pa que formatge*, *lligar caps*, *beure oli*...

«Es vaques, quan es afaitaves les primeres vegades tamé costave perquè no hu teniven adomat; les començaves a fer treballar, que eren jóvens, que encara no havín treballat mai. Ara, quan astaven adomades, allavons marxaven com una seda» (Escàs).

afamaït -ïda adj. Afamat, amb morfologia de la tercera conjugació. La variació és un fenomen habitual en pallarès. En aquest cas ha fet passar el verb *afamar*, de la primera conjugació (*afam-ar*) a la tercera (*afama-ir*). Podem veure que no es tracta d'un canvi simple de morfema (*ar* > *ir*), ja que si hagués estat així el mot nou hauria perdut massa vincle amb l'original i se n'hauria perdut el sentit. *Afamaït* es relaciona més directament amb *fam* que no pas *afamit*.

«Amb això l'administració ha tingut un gran fallo. Qué et penses, les voltors, allà dalt a Llessui se van menjar una vaca que criave, amb uns brams que fotive... Se li van fotre per sobre i li van fotre el videll i la mitat de la vaca. Qué et penses, aguell animals quan astan afamaïts...» (Montcortès).

